

RAŞİT HALİFELERİN MİZAH VE NÜKTE ANLAYIŞLARI

Yusuf DOĞAN*

Özet: İnsan her zaman aynı ciddiyetini sürdüremez. Din ve devlet meselelerinde ciddiyetleriyle tanınan Raşit Halifeler de zaman zaman şaka yapmışlar, kendilerine şakalar yapılmış ve yerine göre nükteli cevaplar vermişlerdir. Kendilerine yapılan şakalara da hoşgörü göstermişlerdir. Zira onlar Hz. Peygamber'i örnek almışlardır. Zira O çok hoşgörülü ve zaman zaman şakalar yapmış birisiydi. Bundan dolayı İslâmî mizahın gelişmesinde Hz. Peygamber ve Raşit Halifelerin önemli rolü olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada, Raşit Halifelerin şakalarına ve nüktelerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Nükte, Arap Toplumu, Raşit Halifeler

The Sense of Honour of Hulafa al-Rashidin (The First Four Caliphs)

Abstract: Human can't always continue to be serious. Hulafa al-Rashidin that had also been known as seriously in matters of religion and government, made a joke, answered quick-witted and the others made them jokes. The jokes made to them had been also tolerated by them. Because they followed their Prophet Muhammad (peace be up on him). He was very tolerant person and made his companions (sahaba) jokes. That's why the Prophet and Hulafa al-Rashidin played a significant role in developing the Islamic humour. Therefore in this study, the examples of the jokes made by Hulafa al-Rashidin and their quick-witted words are given place.

Keywords: Humour, Epigram, Arab Community, The First Four Caliphs (Hulafa al-Rashidin)

* Dr. Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

RAŞİT HALİFELERİN MİZAH VE NÜKTE ANLAYIŞLARI

Giriş

İnsan hayatında çeşitli sebeplerle karşı karşıya kaldığı zaman zorluk ve sıkıntılardan kurtularak rahatlamak ister. İnsanı rahatlatma yollarından birisi de onu mizahla bulunduğu ortamdan uzaklaştırmaktır. Mizah ise insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Dolayısıyla tarihin her döneminde insanların vazgeçemediği bir edebî tarzdır. Bu edebî tarz, dünya milletlerinin hemen hepsinde olduğu gibi köklü bir edebiyat geleneği olan Arap edebiyatında da vardır.

Bu makalede Arap edebiyatında önemli yeri olan Raşit Halifeler dönemindeki mizah ve nükte anlayışını ele aldık. Ancak konuya alt yapı teşkil etmesi amacıyla mizah ve nükte kavramları ile mizah tarzlarını açıklamanın yerinde olacağını düşündük.

Arap edebiyatında genel olarak mizah ve türlerini *fukâhe* terimi ifade etmektedir. Bundan başka *mizâh*, *muzâh*, *duâbe*, *hezl*, *nevâdir*, *latife*, *mulha*, *turfe*, *la'b*, gibi muhteva itibariyle sınırları kesin belli olmayan terimler de kullanılmıştır. *Fukâhe* dahil bu terimlerin her birinin kendine mahsus tarifi ve özellikleri olmasına rağmen birbirlerinin yerlerine kullandıkları da görülmektedir.² Ancak biz bu makalede Türkçede kullanım şekli olan *mizah* terimini tercih ettik.

Mizahın tezim anlamı ile ilgili birçok görüşleri sürülmesine rağmen ortak bir sonuca ulaşamamıştır. Ancak Erol Güngör mizahı, *birtakım harekî (fiili) ve kelamî (sözlü) unsurların gülme reaksiyonu uyandıracak şekilde manalı bir organizasyona kavuşmasıyla meydana gelmesi*,³ şeklinde tarif eder. Bu tarifte de görüldüğü üzere mizahın sözlü ve fiili özelliği ile birlikte insanı güldüren yönü ön plana çıkmaktadır.

Nükte de mizahın bir türü sayılmakla birlikte "*İnce, insanı etkileyen ve sözün sırlarını taşıyan ifadeler*", "*Ancak iyice düşünüldüğünde anlaşılabilen ince mana*" şeklinde tarif edilmiştir. Nüktenin ince, insanı düşündüren ve ibret taşıyan yönü kendini göstermektedir. Edebî sanatın bir tezahürü olarak nükte, daha çok üstün zekâlı, kültür seviyesi yüksek ve kavrama gücü mükemmel olan kişiler tarafından yapılmaktadır.⁴

Mizah yapılırken bir takım tarz ve metotlar kullanılmaktadır. Arap edebiyatında da birçok mizah tarzı vardır. Bunlardan bir kısmı günümüz mizah tarzları ile aynı olduğu gibi o dönemin şartları içerisinde farklı kullanılanlar da olmuştur. Bunları *şakalaşmak*, *kişinin kendi kendisi ile alay etmesi*, *taklit (kişileştirme)*, *ahmakça tavır sergileme*, *hazırcevaplılık ve zor durumdan ustaca kurtulmak*, *kelimeleri tekrarlamak*, *aynıyla cevap vermek*, *bilgiçlik taslamak*, *edebî sanat ve kelimeleri kullanmak* vb. olarak sıralayabiliriz.⁵

Mizahla ilgili verdiğimiz genel bilgilerden sonra Raşit Halifeler mizahında önemli etkisi olan Hz. Peygamber'in durumunu ve böyle bir konuyu seçmemizin sebebini açıklamanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Bu dönem halifelerinin yüksek ahlaka ve insani değerlere sahip ilk Müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden (cennetle müjdelenenlerden) olmalarının yanında Hz. Peygamber ile de çok yakın akrabalıkları vardı. Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in kızlarıyla evlenmiş, Hz. Osman ile Ali'yi ise kızlarıyla evlendirmiştir. Bu aile bağları kendilerine Hz. Peygamber'i daha iyi tanıma imkanı sağlamıştır.⁶

YUSUF DOĞAN

Böyle bir yakınlık sebebiyledir ki halifeler, Hz. Peygamber'in daha çok söz, fiil ve davranışlarına; onun devamlı gülen yüzüne ve yerine göre yaptığı şakalara⁷ vakıf olmuşlardır. Çünkü Hz. Peygamber sözlü ve fiili şakalarını çocuk, genç, yetişkin ve ihtiyar herkese yapmıştır. Çocuklardan Hz. Hasan (ö. 49/669), Hüseyin (ö. 61/680) ve Enes (ö. 93/711-712); yetişkinlerden Müezzîn Bilal Habeşî (ö. 20/641), siyahi köle Enceşe ve Avf b. Mâlik (ö. 73/692); cennete girmek isteyen yaşlı bir kadın ve kocasının gözünde beyazlık olduğunu söyleyen bir başka kadın bunlardan bazılarıdır. Aynı zamanda Hz. Ömer ve şakacılığı ile meşhur Nuaymân Amr b. Rifâ'a⁸ da Hz. Peygamber'e şakalar yapmıştır.⁹

Hız. Peygamber'in yaptığı şakaları ve şakalarındaki seviyeyi gören bu halifeler, zaman zaman Hz. Peygamber ve diğer insanlarla şakalaşmışlardır. Aynı zamanda başkaları da kendilerine şakalar yapmışlar ve onlar da hoşgörüyü karşılamışlardır. Ancak genel olarak müslümanların zihinlerinde bu halifelerin, idarecilikte ve İslam ilimlerindeki yerleri, dini konulardaki ciddiyetleri, sözleri, hal ve hareketleri yer etmiştir. Fakat onların da bütün bu ciddiyetlerine ara vererek her insan gibi zaman zaman gülmeleri, şaka yapmaları göz ardı edilmesinden ve bazılarının mizahla ilgili olumsuz açıklamalarından hareketle mizahın yasaklığı sonucunu çıkarırlar olmuştur. Mizah konusunda olumsuz beyanları olan bir halifenin tüm söz ve davranışları ciddi değerlendirildiğindedir ki, şaka yapabileceği pek düşünülmemiştir. Halbuki onların da duygu ve düşünceleri, gülmeye ihtiyaçları olabileceği düşünüldüğünde şaka yapabilecekleri hemen akla gelir. Ayrıca onların Kureyş kabilesinden olmaları da mizahçılıklarının bir başka işaretidir. Zira İbn Abdırabbih (ö. 328/940) Kureyş kabilesine mensup insanların hazırcevap olduklarını ifade etmektedir.¹⁰ es-Seâlibî (ö. 350/429) ise Medine'nin de içinde bulunduğu Hicaz bölgesinin mizahçı yeteneğinin "*Hicaz'ın nüktedanlığı gibi*" şeklinde atasözlerine yansıdığını belirtmektedir.¹¹ Bütün bunların yanında mizahın edebî değeri ve onun ideal/seviyeli, insanları kırmadan eleştirmek ve onlara ders vermek gibi hedeflerinin olduğunu da göz önünde bulundurulduğunda Arap dilinin zirvesinde olan bu halifelerin, edebiyatın bu çeşidinden uzak kalmayacaklarını bilmemiz gerekir.

Mizah, her toplumun kültür, örf ve adetlerine uygun olarak yapılmaktadır. Bundan dolayıdır ki, bir toplumda mizah kabul edilen bir şey diğerinde edilmeyebilmektedir. On dört asır önce yaşamış Müslümanların şakalarını, yani mizahını konu edinen bu makalemizde, ortaya konan bir kısım esprilerin bizi güldürmemesinin doğal olduğunu belirtmek isteriz.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda konu hakkında -bir kısım eserlerin kısa bir bölümü olarak yer almasının dışında- müstakil bir çalışmaya rastlayamadığımız için makalemizde Raşit Halifelerin mizahını araştırma konusu yaptık. Konu ile ilgili dağınık bilgileri, hadis, tarih, Arap edebiyatı ve mizahı gibi eserlerden derlemeye gayret ettik.

Konu, halifelerin mizaçları, edebî yönleri, mizaha bakış açıları, nükteli cevapları, yaptıkları şakalar ve kendilerine yapılan şakalar sıralaması esas alınarak işlenmiştir. Halifelerle ilgili anlatılan şakalar, sadece hilafet süreleriyle sınırlandırılmamış, hayatlarının herhangi bir döneminde geçen mizahî olaylara da yer verilmiştir. Makalede zaman zaman anlatılan esprinin, fıkranın, nüktenin daha iyi anlaşılması için bir kısım cümlelerin orijinal Arapça metni de verilmiştir.

RAŞİT HALİFELERİN MİZAH VE NÜKTE ANLAYIŞLARI

1. Hz. Ebû Bekir

Birinci halife Hz. Ebû Bekir,¹² ilk inananlardandı. Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşı olarak huyu ve ahlakı O'na en çok benzeyen, yumuşak huylu ve alçak gö-nüllü birisi idi.¹³

Hz. Ebû Bekir'in özlü ve muhtevalı konuşma özelliği, onun geniş bir kültüre sahip olduğunun bir göstergesidir.¹⁴ Zira o Hz. Peygamber'in kemal ve faziletinden daha çok feyz almış; fesahat ve belâgatından da yeteri derecede istifade etmiştir.¹⁵ Bunun sonucunda fasih konuşan, dolayısıyla edebî kıymeti haiz sözlerle basit sözle-ri birbirinden çok iyi ayırt eden, en iyi hitabette bulunan ve yerine göre hazırcevap veren bir halife olmuştur. Onunla ilgili anlatılan esprili olaylarda bu özelliğin ön plana çıktığını görmekteyiz.

a. Hz. Ebû Bekir'in Mizah Anlayışı

Hz. Ebû Bekir'in mizaha olumlu baktığını söyleyebiliriz. Buna delil olarak da Hz. Peygamber'in yakın arkadaşı olarak onun şakalarına vukufiyetini ve Kureyş kabilesine mensubiyetini gösterebiliriz. Ayrıca onun mizaha olumlu baktığını Busrâ'ya¹⁶ ticaret için gittiklerinde Nuaymân'ın orada arkadaşı Süveybit b. Harmele'yi satmasını konu alan şakaya hoşgörü göstermesinden de anlamak müm-kündür. Çünkü o Nuaymân'a yaptığından dolayı herhangi bir şekilde olumsuz tep-kide bulunmamıştır. Olay şöyledir:

Hz. Peygamber'in vefatından bir yıl önce Hz. Ebû Bekir, Nuaymân ve arkadaşı Süveybit'le birlikte ticaret için Busrâ'ya gitmişti (ve orada konaklamışlardı). Nuaymân eşyaların başında bekleyen Süveybit'e geldi ve ondan yiyecek bir şeyler istedi. Süveybit: "*Ebû Bekir gelmeden olmaz*" deyip reddedince Nuaymân: "*Vallâ-hi! Seni kızdıracak bir iş yapacağım*" dedi. Az ileride bulunan deve tüccarlarına git-ti ve onlara: "*Maharelli bir Arap kölem var, satın alırsınız? Fakat o çok konuş-kan biridir, belki size, ben hür bir insanım diyebilir. Eğer almayacaksanız, kölemi bana karşı kötülük yapmaya sevketmeyiniz*" dedi. Onlar da: "*Hayır! Onu, on deveye alırız*" deyince Nuaymân develere doğru gitti, onları bağladı. Daha sonra alıcıların yanına geldi ve Süveybit'i göstererek "*İşte bu, buyurun alın*" dedi. Onlar da Süveybit'e kendisini satın aldıklarını söyleyince: "*O yalancıdır, ben hür bir insa-num*" dediyse de aldırmadılar, "*Tamam, o senin nasıl birisi olduğunu bildirdi*" diye-rek ipi boynuna geçirdiler ve götürdüler. Az sonra Hz. Ebû Bekir geldi, durum ken-disine anlatılınca arkadaşlarıyla gitti, develeri geri verip Süveybit'i kurtardı. Hz. Peygamber ve ashâbı bu olayı öğrenince bir yıl boyunca (hatırlayıp hatırlayıp) gül-düler.¹⁷

b. Nükteli Cevapları

Hz. Ebû Bekir ve Kureyşli Müşrikler

Kureyş kabilesinin ileri gelenleri Hz. Ebû Bekir'i yakalamak için bir adam seçmek üzere toplandılar ve Talha b. Ubeydullah (ö. 36/655) üzerinde anlaştılar. Talha Hz. Ebû Bekir'i buldu ve yanına gelmesini söyledi. Nedenini sorunca da "*Se-ni Lât ve Uzzâ'ya tapmaya çağırıyorum*" dedi. O da "*Onlar kim?*" dedi. Talha da "*Allah'ın kızları*" dedi. Hz. Ebû Bekir ise "*Onların anneleri kim?*" diye cevap ver-di. Talha cevap veremedi ve arkadaşlarına dönerek cevap vermelerini söyledi. On-lar da sustular, cevap veremediler. Talha da bunun üzerine şahadet getirerek Müs-

YUSUF DOĞAN

lüman oldu.¹⁸

Sağlam bir tevhid inancına sahip olan Hz. Ebû Bekir, putlara “Allah’ın kızları” diyen Talha’ya yaratıcının çocuğu, eşi olmadığını “Onların anneleri kim?” şeklindeki nükteli cevabı ile vermiştir.

Hz. Ebû Bekir ve Elbise Satıcısı

Hz. Ebû Bekir bir gün elinde elbise olan bir şahsa elindeki elbisesinin satılık olup olmadığını sorunca adam (“*Lâ ve aslahakellâh = Hayır, Allah iyiliğini versin*” diyeceği yerde) yanlışlıkla “*Lâ aslahakellâh = Allah iyiliğini vermesin*” diye cevap verince bu yanlış anlayan Hz. Ebû Bekir: “*Keşke, Lâ ve aslahakellâh = Hayır, Allah iyiliğini versin- deseydin de bana yapacağın duayı beddua ile karıştırmasaydın*” dedi.¹⁹ Bu olayda Hz. Ebû Bekir, yapılan dil yanlışlığına dikkat çekmiştir. Elbise satıcısının “*vav*” harfinin (yani *ve* bağlacını) kullanmaması duayı bedduaya çevirmiş ve Hz. Ebû Bekir de bu durumun farkına vararak onu uyarmıştır. Benzer bir olay aşağıda anlatıldığı üzere Hz. Ömer’in başına gelmiştir.

2. HZ. ÖMER

Dinin emirlerinin uygulanmasında oldukça titiz ve tavizsiz olan üçüncü halife Hz. Ömer,²⁰ insanlara karşı oldukça mütevazı idi. Kimseye tepeden bakmaz, sade bir hayat sürerdi. Onu tanımayanlar o arkadaşları arasında iken halifenin kim olduğunu anlayamazlardı.²¹

Hz. Ömer, güçlü bir fesahat ve belagete sahip birisi idi. Zira o Arap dilinin sırlarına vakıf olanların başında gelmekteydi.²² Onun sözleri karakterinin tercümanıydı. Açık sözlülük, dirayet ve doğallık onun yaratılışında olduğu için, bunlar hitabetinde²³ ve sözlerinde açıkça görülebilirdi. Bu özellikleri yaptığı şaka ve esprilere yansırı. Ancak öncelikli olarak mizah konusundaki tavrını ortaya koymaya çalıştım.

a. Hz. Ömer’in Mizah Anlayışı

Hz. Ömer’in sert mizaca sahip olması, öncelikli olarak onun mizaha, şaklaşmaya karşı olduğu izlenimini vermektedir. Doğrusu onun ciddi tavır takındığı olaylar daha çok dini konular ve devlet meseleleridir. Bu ciddiyetinden dolayıdır ki, her konuda olduğu gibi insanların onurunu ayaklar altına alan ve seviyesiz şakalara karşı çıkmıştır. Onun Ahnef b. el-Kays’a (ö. 67/686-87) söylediği şu sözler bu maksatla söylenmiştir: “*Kim çok gülerse onun heybeti azalır, her kim de bir şeyi çok yaparsa onunla tanınır, her kim çok şaka yaparsa hatası çok olur, hatası çok olanın verası (takvası) az olur, verası az olanın hayası az olur, her kimin hayası yok olursa onun da kalbi ölür.*”²⁴ Bundan dolayı Hz. Ömer, mizah olmaktan çıkıp hicve varan ve insanları rencide ederek espri yapanlara müsaade etmemiştir. O yaptığı hicivlerle insanları yaralayan el-Hutay’e’yi (ö. 59/678)²⁵ bir daha hiciv yapamayacak şekilde cezalandırmıştır. Olay şöyledir: Hz. Ömer bir oturak isteyip üzerine oturdu. el-Hutay’e’yi çağırıp karşısına oturttu. Burgu ve ustura isteyerek orada dilini keseceği izlenimini verdi. el-Hutay’e çığlık atarak bağırılmaya başlayınca etrafındakiler Hz. Ömer’den onu affetmesini istediler. Bir daha hiç kimseyi rencide etmeyeceği sözünü alınca serbest bıraktı ve müslümanların onurlarını lekelemenin cezası olarak kendisinden üç bin dirhem aldı. Hz. Ömer (r.a.) hayatta bulunduğu sürece hiçbir kimseyi hicvedemedi.²⁶

RAŞİT HALİFELERİN MİZAH VE NÜKTE ANLAYIŞLARI

Hız. Ömer bu durumların dışında başta ailesi olmak üzere herkese karşı oldukça hoşgörölü, güler yüzlü ve şakacı bir davranış sergilemiştir. el-Câhiz (ö. 255/869) onun bu durumunu şöyle izah eder: "Hz. Ömer asık suratlı olmasına rağmen: Biz ailemizle baş başa kaldığımızda sizin gibiyiz (şaka yaparız) derdi."²⁷

Hız. Ömer'in Peygamberimize yaptığı şu şaka onun mizaha karşı olmadığını göstermektedir: Hz. Ömer bir gün Peygamberimizi Hz. Hasan ve Hüseyin'i iki omzuna oturtmuş halde görünce onlara: "Altınızdaki at ne kadar da kıymetlidir!" diye şaka yapar. Her ne kadar Hz. Ömer, Hasan ve Hüseyin'e hitap etmişse de Peygamberimiz de Hz. Ömer'e: "Onlar da çok iyi binicidirler" diye karşılık verir.²⁸ Eğer Hz. Ömer şakanın yasak olduğu şeklinde bir anlayışa sahip olsaydı, dinin tebliğcisi Hz. Peygamber'e böyle bir şakayı yapmaz, O da Hz. Ömer'in bu şakasına mukabele etmezdi.

Hız. Ömer aynı zamanda insan psikolojisinden çok iyi anlar ve yaptığı esprilerle gergin ortamı yumuşatmasını bilirdi. Bu özelliğini Hz. Peygamber'e yaptığı şu şakada görmek mümkündür: Hz. Ebû Bekir bir gün Hz. Peygamber'in huzuruna girmek için izin almak istedi. Fakat kapıda sıra bekleyenler olmasına rağmen Hz. Ebû Bekir'e ve daha sonra gelen Hz. Ömer'e de izin verildi. Hz. Ömer içeri girdiğinde Peygamberin çevresinde hanımları üzgün ve sessiz bir şekilde oturuyorlardı. Bunun üzerine kendi kendine "Mutlaka bir şey söyleyip Hz. Peygamber'i güldürmeliyim" diyerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! (Hz. Ömer kendi karısını kastederek) Hârice'nin kızını bir görseydin! Benden nafaka istedi. Ben de kaktım onun boğazını sıktım." Bunun üzerine Hz. Peygamber güldü ve "Bunlar (hanımlarını kastederek) da etrafımda gördüğün gibi, benden nafaka istiyorlar" dedi.²⁹

Hız. Peygamber'in konu olduğu bu iki mizahî olay da göstermektedir ki, Hz. Ömer hiçbir zaman ölçülü ve seviyeli bir mizaha karşı çıkmamıştır. Hatta Raşid Halifeler içerisinde kendisinden en fazla mizahî olay aktarılan halife olmuştur.

Onunla ilgili mizahi olayları üç kısma ayırmak mümkündür. Birincisi, kendisinin şaka yaptığı; ikincisi, kendisine yapılan şakaların yer aldığı ve üçüncüsü de bizzat kendisinin şahid olduğu şakadır.

b. Yaptığı Şakalar

Hız. Ömer ve Evlenmek İçin Dua eden Bedevî

Bir gün Hz. Ömer itina göstermeden namaz kılan bir bedevîyi gördü. Bedevî namazı bitirdiğinde duasında: "Ey Allah'ım! Beni hurilerle evlendir" deyince Hz. Ömer: "Be adam! Hem mihrî (bedeli) az ödüyorsun, hem de kızların en iyisine dü-nür (talip) oluyorsun" dedi.³⁰

Hız. Ömer burada nükteli bir cevap vermiştir. O bedevîye kıymetli, değerli şeylere ancak emekle ve bedel ödemekle ulaşabileceğini ve özellikle de cennete girmenin bedelinin az olmayacağını öğretmek istemiştir.

Hız. Ömer ve Cüheyneli

Hız. Ömer bir gün Harre Vâkıfı³¹ denilen yere doğru giderken Cüheyne kabilesinden bir şahısla karşılaştı. Hz. Ömer'le aralarında şöyle bir konuşma geçti. Hz. Ömer:

-İsmin nedir?

YUSUF DOĞAN

-Şihâb (Akan Yıldız)

-Kimin oğlusun?

-İbn Cemre'nin (Kor Tanesi'nin)

-Kimlerdensin?

-el-Hurka (Ateşlerden)'dan

-Onların hangi kabilesindensin?

-Dıram (Yangın) Oğullarından

-Kabilene git, yanlarına varmadan orada yangın çıktığını göreceksin.

O şahıs kabilesine vardığında yangının her tarafı sardığını gördü.³²

İbn Abdırabbih bu olayı mizah bölümünde değil de “*et-Tefâul bi'l-esmâ* (isimlerden uğursuzluk çıkarmak)” ile ilgili bölümde yer vermiştir. Ancak o kitabının üslubu gereği yer yer de insanları rahatlatmak amacıyla fıkralar anlatmaktadır. Bu olay da burada böyle bir maksatla zikredilmiştir. Yoksa onun bu olayı ciddi olarak algıladığı düşünülmemelidir. Olayı incelediğimizde mizah çeşitlerinden kelime tekrarıyla mizah yapıldığı açıkça görülmektedir. Zira Hz. Ömer'e cevap veren şahıs bütün cevaplarında “*ateş*” ile ilgili kelimeler kullanmıştır. Olay, konuşmanın seyrine uygun olarak gülmeye sebep olacak şekilde yangınla sona ermiştir.

Hz. Ömer ve Mesrûk b. el-Ecda

Hz. Ömer bir gün tabiînin ileri gelen fakihlerinden Mesrûk b. el-Ecda (ö. 36/656)'la karşılaşınca adını sordu. O da söyleyince şaka yollu şöyle cevap verdi: “*Allah Resûlü'nün ağzından 'el-Ecda' kelimesinin şeytan anlamına geldiğini duydum.*”³³

Bu olay da İbn Abdırabbih tarafından bir önceki fıkranın yer aldığı aynı yerde zikredilmiştir. Zira Hz. Ömer'in tabiînin ileri gelenlerinden bu şahsa *şeytan* olduğunu ima etmeyeceği açıktır.

Hz. Ömer ve “Zalim” İsimli Şahıs

Bir adam Hz. Ömer'e gelerek kendisinin vali yapılması için yardım istedi. Hz. Ömer de kendisinin ve babasının ismini sorunca şahıs da “*Zâlim b. Sürâka*” diye cevap verdi. Hz. Ömer (şahsın babasının ve kendisinin isimlerinin alışıldığın dışında olduğunu görünce) şaka yollu şöyle bir cevap verdi: “*Sen zulmeder, baban da hırsızlık mı yapar?*”³⁴ Çünkü *Zâlim* zulmeden, *Sürâka* da hırsızlık yapan anlamına gelmektedir.

Bu mizahî olay da İbn Abdırabbih tarafından yukarıda anlatılan amaçla zikredilmiş olması gerekir. Zira Hz. Ömer gibi adaleti ile meşhur birisinin bir valinin atamasını yaparken daha ciddi kriterleri olacağı bir gerçektir.³⁵ Yoksa insanların isimlerine dayanarak vali ataması yapması söz konusu olamaz.

Hz. Ömer ve Dua Eden Şahıs

Hz. Ömer bir gün bir damada (gerdek gecesini kastederek) “*Şöyle, şöyle oldu mu*” diye sorunca damat (vurgu dikkate alınmadığında) “*Lâ etâlellâh bekâek = Allah uzun ömür vermeyesice*” şeklinde olumsuz anlama gelebilecek bir cevap verir. Bunun üzerine Hz. Ömer:

-Size bunlar öğretili, ama bir türlü öğrenmediniz. Keşke (hiçbir yanlış anla-

RAŞİT HALİFELERİN MİZAH VE NÜKTE ANLAYIŞLARI

maya mahal bırakmayacak şekilde) “*Lâ ve Âfâkellâh = Hayır (öyle olmadı), Allah âfiyet veresice” deseysin,*³⁶ demiş ve duayı bedduaaya dönüştürmemesini istemiştir. Ancak kullanılmayan bir *vâv* harfi, duaya beddua ihtimali kazandırmış ve olayı fikraya dönüşmüştür.

Hız. Ömer ve Ebû Süfyân

Hız. Peygamber Ebû Süfyân'ı (ö. 31/651-52) İslâm'a davet ettiği zaman Ebû Süfyân'ın şöyle dediği rivayet edilir:

-*Uzzâ'yı ne yapayım?*

Duvarın arkasında bunu duyan Hız. Ömer şöyle der:

-*Üzerine yap.*³⁷

Hız. Ömer bu esprili cevabı ile Ebû Süfyân'a şirkin, putun ne derece değersiz olduğunu bildirmek istemiştir.

Hız. Ömer, Oğlu Âsım ve Hizmetçisi Eslem

Hız. Ömer'in huzuruna oğlu Âsım (ö. 70/689) ve hizmetçisi Eslem Ebû Zeyd el-Advî (ö. 80/699), deve güder gibi şarkı söyleyerek geldiler. Durup onları dinledi ve tekrar söylemelerini istedi. Onlar da tekrar ettirmesinden cesaret alarak sordular:

-*Hangimiz daha iyi söylüyoruz?*

-*Sizin durumunuz “حماري العيادي” şeklindeki atasözüne konu olmuş İbâdî kabilisinden bir adamın iki eşeğinin misali gibidir.*³⁸ Ona: “Eşeklerinden hangisi daha kötü diye” sorulunca şöyle cevap vermiş:

-*Bu, sonra bu.*³⁹

Hız. Ömer bu olayda oğlu ve hizmetçisinin şarkılarının estetikten yoksun olduğunu, bir Arap atasözü ile anlatarak esprili bir şekilde ortaya koymuştur.

Hız. Ömer ve Şâir Nâbiğa

Hız. Ömer bir gün Nâbiğa el-Ca'dî'ye (ö. 50/670): “*Şarkılarından biraz bana mırıldan*” dedi. O da mırıldanunca şöyle dedi:

-*Bunları sen mi söylüyorsun (besteliyorsun)?*

-*Evet*

-*Bu şarkıları (kendisini kastederek) el-Hattâb'ın develerinin arkasında söyle- sen ne güzel olur!*⁴⁰

Bu fıkrada Hız. Ömer Nâbiğa'nın söylediği şarkının yerinin burası olmadığını veya söylediği şarkının ancak deve güderken söylenebilecek sıradan bir şarkı olduğunu kastediği anlaşılıyor. Ancak Hız. Ömer bunu şahsı incitmeden dolaylı olarak mizahi bir üslupla ifade etmiştir.

Hız. Ömer ve Cârîye

Hız. Ömer bir cârîyeye: “*Beni hayrı yaratan, seni ise şerri yaratan yarattı*” diyerek şaka yapınca cârîye ağlamaya başladı. Bunun üzerine Hız. Ömer: “*Korkma! Hayrı da şerri de yaratan Allah*” dedi.⁴¹

Hız. Ömer dini konularda fazla bilgisi olmadığı anlaşılan cârîyeye şaka yapmak istemiştir. Zira biraz dini bilgisi olan herkes, hayrı da şerri de yaratanın Yüce Allah olduğunu bilir.

YUSUF DOĞAN

2. Kendisine Yapılan Şakalar

Hz. Ömer ve Hazırcevap Çocuk

Bir gün Hz. Ömer aralarında Abdullah b. Zübeyir'in (ö. 73/692) de olduğu çocukların yanına geldi. O hariç bütün çocuklar kaçtı. Bunun üzerine Hz. Ömer de niçin kaçmadığını sorduğunda Abdullah b. Zübeyir nükteli bir cevap verdi: "Ey müminlerin emiri! Suç işlemedim ki korkayım, yol da dar değil ki kaçarak yol vereyim."⁴²

Sahabeden bazıları daha çocukluklarından itibaren zekâları ve hazırcevaplıkları ile kendilerini göstermişlerdir. Abdullah b. Zübeyir de verdiği hazırcevapla bunlardan birisi olduğunu ortaya koymuştur.

Hz. Ömer ve Huzeyfe el-Yemân

Sahabenin ileri gelenleri Hz. Ömer'e şaka yaparlardı. Hz. Ömer (r.a) Huzeyfe el-Yemân'a (ö. 36/656) bir gün:

- Ey Huzeyfe! Nasıl sabahladın? Deyince o da:

-Fitneyi sever, hakkı sevmeyen ve abdestsiz salât ederek sabahladım; semada Allah'ın sahip olmadığına yeryüzünde ben sahibim, dedi. Hz. Ömer bu aykırı cevaplara çok sinirlendi.⁴³ Bunun üzerine Hz. Ali yanına geldi ve şöyle dedi:

-Ey müminlerin emiri! Kızmış gibi bir halin var!

Hz. Ömer, Huzeyfe ile aralarında geçenleri anlatınca doğru söylediğini ifade ederek Huzeyfe'nin sözlerini şöyle tevil etti:

-Fitneyi yani dünya malı ve çocukları seviyor, zira Kur'an'da Allah "Ancak mallarınız ve çocuklarınız bir fitnedir."⁴⁴ buyurmuyor mu? Hakka (gerçeği) yani ölüm gerçeğini sevmiyor; semada Allah'ın sahip olmadığı eş ve bir çocuğa yeryüzünde ben sahibim, demek istiyor.

Hz. Ömer Hz. Ali'nin yaptığı bu tevil üzerine şöyle dedi:

-Ey Eba'l-Hasan! İyi ki söyledin de, kalbimde Huzeyfe ile ilgili şüpheleri giderdin.⁴⁵

3. Şahid Olduğu Şaka

Hz. Peygamber ve Hint b. Utbe

Hz. Ömer sert mizacına rağmen esprili konuşmalardan hoşlanır, onları zevkle dinler ve gülerdi.⁴⁶ Bir gün Hz. Peygamber, erkeklerin biatını almış, kadınların da biatını almaya hazırlanıyordu. Kureyş kadınları etrafında toplanmışlardı. Aralarında Uhud savaşında Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'yı şehit edenlerden Ebû Süfyan'ın karısı Hind bint. Utbe (ö. 14/635) de vardı ve çok pişman olmuştu. Hz. Peygamber'in kendisini inciteceğinden korkarak peçe giymişti. Biat için yaklaşıtlarında Hz. Peygamber onlara şöyle dedi:

-Hiçbir şeyi Allah'a şirk koşmayacağınıza dair bana biat eder misiniz?

Hint:

-Vallâhi bizden istediğinizi (bu sıkıntıyı, zahmeti) erkeklerden istemiyorsunuz! Biz bu sözü veriyoruz.

Hz. Peygamber:

RAŞİT HALİFELERİN MİZAH VE NÜKTE ANLAYIŞLARI

-Çalmayacaksınız!

Hind:

-Vallahi, şayet Ebu Süfyan'ın malından az bir miktar alırsam, bilmiyorum, bu helal mi yoksa haram mı olur? dedi.

Bu konuşmaya şahit olan Ebû Süfyan şöyle dedi: "Geçmişte aldıkların helal."

Hz. Peygamber:

-Sen, Hind bint. Utbe'sin, dedi.

Hint:

-Ben Hind bint. Utbe'yim. Geçmiş affet, Allah seni affetsin, dedi.

Hz. Peygamber:

-Zina yapmayacaksın!

Hind:

-Ya Rasûlellah! Hür kadın zina yapar mı?

Hz. Peygamber:

-Çocuklarınızı öldürmeyeceksiniz!

Hind:

-Onlar çocuktı, bizler büyüttük. Sizler onları büyükken Bedir'de öldürdünüz. Sizler ve onlar bunu daha iyi bilirsiniz.

Bu konuşmaya şahit olan Ömer b. Hattâb kâhkahayla öyle bir güldü ki, daha önce bu şekilde güldüğü görülmemiştir.⁴⁷

3. HZ. OSMAN

Üçüncü halife Hz. Osman,⁴⁸ yaratılışı itibariyle utangaç, hilm ve hoşgörü sahibiydi. Utangaç olması haleflerinden daha az hutbe irad etmesi sonucunu doğurmuşsa da konuşmaları oldukça belîğ, veciz, açık ve sade idi.⁴⁹

Hz. Osman'ın utangaç şahsiyeti insanlara şaka yapmasını da engellemiş olsa gerekir ki, kaynaklarda yaptığı şakalarla ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak ondan mizahın yasak olduğuna dair bir söz de rivayet edilmemiştir. O hoşgörülü mizacını kendisine yapılan şakada da göstermiştir. Nuaymân'ın âmâ sahabî Mahreme'ye Hz. Osman'ı dövdürdüğü şu olayda görebiliriz:

Hz. Osman zamanında geçen bu olayda Mahreme 115 yaşında bir âmâdır. Bir gün mescidde otururken küçük abdest bozmak için kalkar. Gözleri görmediğinden nereye gittiğini farkedemez ve mescid dışına çıktığını zannederek ihtiyacını gidermek ister. Etrafındakiler mescidde olduğunu ikaz edince bundan vazgeçer. Bu esnada yanına gelen Nuaymân dışarıya çıkarıyormuş gibi yaparak onu biraz öteye, mescidin öbür köşesine götürür. Mahreme, bevletmeye başlayınca etrafındakiler. "Yine, mescide bevlediyorsun" diye bağırlar, fakat olan olmuştur. Mahreme, buraya kendisini kimin getirdiğini sorar, Nuaymân olduğunu öğrenince de: "Eğer onu elime geçirirsem, vallâhi bu asayı kafasına indireceğim" diye yemin eder. Aradan biraz zaman geçer, yine bir gün mescidde Mahreme'ye rastlar. Halife Hz. Osman o esnada mescidde namaz kılmaktadır. Her zaman olduğu gibi yine kendisini namaza vermiş, dışarıyla ilgisini kesmişti. Nuaymân Mahreme'nin yanına gelir ve ona:

YUSUF DOĞAN

“*Hâlâ Nuaymân'a kızıyor musun?*” der. O da: “*Evet, o nerede? Bana göster*” der. Nuaymân da Hz. Osman’ın yanına götürür ve “*İşte bu!*” deyince Mahreme hemen asasını kaldırır ve Nuaymân diye Hz. Osman’ın kafasına indirir ve vurur. Mahreme’nin akrabaları Nuaymân’ı cezalandırmak için toplanırlar. Fakat Hz. Osman, Bedir ehlinden olduğu için bunu yapmalarına izin vermez.⁵⁰

4. HZ. ALİ

Hz. Ali,⁵¹ hayatında ihlâsı, takvâsı ve dini konulardaki samimiliği ile topluma önderlik etmiş ender simalardandır.⁵² Hilim sahibi ve çok zeki birisi olarak Hz. Ali,⁵³ çok küçük yaştan itibaren terbiyesi altında yetiştiği Hz. Peygamber’in ahlakını örnek almakla kalmamış, onun nübüvvet nurunun feyz ve bereketini en iyi bilen ve tanıyanlardan birisi olmuştur. Bundan dolayı Hz. Ali denince ilk akla gelen üstün özelliklerden biri de ilim ve hikmettir.⁵⁴

Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir gibi Hz. Peygamber’den sonra en fasih konuşan olarak kabul edilmekteydi. Hem hikmetli ve özlü konuşmada, hem de hitâbette ondan daha iyisi yoktu.⁵⁵ Hz. Ali bu edebî özellikleri ile İslâm edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Mizahî kişiliği, mizah edebiyatındaki görüşlerinin dikkate alınmasına sebep olmuş, nükteli sözleri asırlarca dillerde dolaşmıştır. Hatta bu kişiliği suiistimal edilerek idâreye getirilmesi noktasında tartışma konusu yapılmıştır. Dolayısıyla burada Hz. Ali’nin mizahî kişiliği ve mizaha bakış açısının yanında hazırcevaplığını gösteren nükteli sözlerine yer verilmiştir.

a. Hz. Ali’nin Mizahî Kişiliği

Hz. Ali aşağıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere şakacı bir mizaca sahip kişidir. Ancak onun bu mizacı aleyhine kullanılmıştır. Bir rivayete göre, Hz. Ömer hasta yatağında iken Hz. Ali’nin hilafete getirilmesi konusu sorulmuş, verdiği cevapta şakacı bir mizaca sahip olduğunu belirtmiş ve çekincesini şu cümlelerle ifade etmiştir: “*وَإِنْ رَبِّيَ عَلِيٌّ فَبِيهِ دُعَابَةٌ = Eğer Ali atanacak olursa onda şakacı bir mizaca vardır.*”⁵⁶ Ancak Hz. Ömer’in bu sözleri, daha sonra Hz. Ali’nin muhalifleri tarafından kötü amaçla kullanılmıştır. Abbâs Mahmûd el-Akkâd (ö. 1964), (özellikle Muâviye b. Ebî Süfyân ‘ö. 60/680’ taraftarı olan) Amr b. Âs’ın (ö. 43/664)⁵⁷ Suriye’de onun “*دُعَابَةٌ شَدِيدَةٌ = çok şakacı*” yani neredeyse onun komedyen olduğunu halka yaymaya çalıştığını, söylemiştir. el-Akkâd onun bu derece mizaha düşkün olduğunu gösteren hiçbir olaya rastlamadığını belirtmiş⁵⁸ ve Hz. Ali hayatta iken bu iddialara verdiği cevabı şöyle nakletmiştir: “*(Amr b. Âs’ı kastederek) İbn Nâbiğa’ya şaşarım! Şam halkı arasında benim şakacı olduğumu ve komedyenlik yaptığımı, insanlarla devamlı şaklaştığımı ve kadınlarla çok ilgilendiğimi yayıyor. Allah’a yemin olsun ki, bğ (şahıs) batıl ve insanı günaha sokan bir söz söylüyor. Sözlerin en kötüsü yalandır. Bu adam konuşuyor konuştuğu yalan, söz veriyor sözünden dönüyor, hem dilencilik yapıyor hem de cimrilik ediyor, ahdinden dönüyor ve sıla-ı rahmi kesiyor... Allah’a yemin olsun ki, beni bu derece şakaca olmaktan ölümü hatırlamam ve onu da gerçeği söylemekten âhireti unutmaması engelliyor...*”⁵⁹

Hz. Ali’nin bir komedyen gibi şakacı olup olmadığına kendisi açıkça cevap vermekte ve bunların siyasi amaçlı olarak Amr b. As tarafından yapılan iddialar olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Ali’nin hilafetten, yani idari işlerden uzak olduğu süre içerisinde ilimle meşgul olduğu ve öğrenci yetiştirdiği de belirtilmektedir.⁶⁰ Bilindiği gibi bir eğitimcinin, öğrenciler sıkıldıklarında onları rahatlatmak için espri

RAŞİT HALİFELERİN MİZAH VE NÜKTE ANLAYIŞLARI

ve şaka yapması vb. şeyler anlatması normal bir durumdur. Kanaatimce Hz. Ali'nin öğrencilere bu tarz ders işlemesi, şakacı olduğu yönünde şayia çıkmasına sebep olmuş olabilir.

b. Hz. Ali'nin Mizaha Bakışı

Hz. Ali'nin mizah anlayışı incelendiğinde iki farklı yaklaşım görülmektedir. Birincisi, mizahın yasaklığını ifade eden görüşler, ikincisi ise mizahu teşvik eden sözler.

Mizahu yasaklayan görüşleri:

“(Aşırı) Şaka yapan kimse aklına zarar verir.”⁶¹

“Başkasından aktarsan bile güldürücü söz söylemekten sakın!”⁶²

“Çok mizah ciddiyeti (vakarı) azaltır, kimin şakacı mizacı daha galip gelirse aklı fesada uğrar, kim çok şaka yaparsa ciddiyeti yok olur.”⁶³

“Fazlaca mizah yapan kinden ve hafife alınmaktan kurtulamaz.”⁶⁴

Mizahu teşvik eden sözleri:

Hz. Ali'nin insan onurunu ayaklar altına alacak seviyesiz şakalara olumlu baktığı söylenemez. Çünkü İslam buna zaten müsaade etmez. Hz. Ali'nin mizahın yasaklığını ifade eden sözlerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Zira o konuya insan psikolojisi açısından baktığı için yasaklamak şöyle dursun, şu sözleri ile teşvik bile etmektedir: “Bedenler yorulduğu gibi gönüller de yorulur, usanır. Kalplerinizi dinlendirin ve ona ulaşacak hikmet yollarını arayın.”⁶⁵ Yine aynı şekilde müminin güler yüzlü ve şakacı olmasının gereğini: “Mümin şakacı ve güler yüzlü; münafık ise asık suratlı ve kızgındır”⁶⁶ “Şakacı olan kimse kibirden uzak olur”⁶⁷ sözleriyle ifade etmektedir. O mizahın sözdeki değerini de şöyle açıklar: “Sözdeki şaka yemeğe atılan tuz gibidir.”⁶⁸

c. Hz. Ali'nin Hazırcevaplılığı ve Nükteli Cevapları

Hz. Ali ve Saygısız Vatandaş

Hz. Ali'nin önüne edepsiz, kaba ve küstah birisi gelerek:

-Neden Ebû Bekir'in ve Ömer'in halifelikleri esnasında halk hiçbir kavga, karışıklık, husumet ve cinayeti bilmezken senin ve Osman'ın hilafeti zamanında bunların hepsini yaşadı, dedi.

Hz. Ali (gülerek):

-Zira ben ve Osman, Ebû Bekir'e ve Ömer'e yardımcı idik. Sen ve senin emsalin bana ve Osman'a yardımcı oldunuz, dedi.⁶⁹

Hz. Ali verdiği bu cevapla, söz konusu şahsa bir taraftan iyi bir vatandaşın örneğini, diğer taraftan da dolaylı olarak bu yaşanan olumsuzluklara bu şahıs gibilerinin sebep olduğunu anlatmak istemiştir.

Hz. Ali ve Yahudi Topluluk

Bir gün Hz. Ali'nin meclisinde, Yahudilerden bir cemaat gelip:

-Ey Müslümanların halifesi! Ne oldu size ki, nebinizin ölümünden sonra aradan on-on beş yıl geçmeden birbirinize düştinüz, her türlü entrikayla birbirinizin kanını akıttınız? Dediler.

YUSUF DOĞAN

Bunun üzerine Hz. Ali (gülerek) onlara şu anlamlı cevap verdi:

-Ey Yahudi cemaati! Size de ne olmuştu da, henüz Nil nehrinden çıkan ayağınız kurumamıştı ki, bir taifeyi (gurubu) mücevher putlara taparken görüp, şöyle dediniz: "Ey Musa? Bizim için o putlara tapan kavmin ilahları gibi bir ilah yap."⁷⁰

Yukarıda zikredilen olaydaki şahıs gibi benzer edepsizliği Yahudi topluluğu da yapmıştır. Ancak Hz. Ali Yahudilerin Hz. Musa'ya daha kötüsünü yaptıklarını, hatta şirke düşüklerini hatırlatarak çok yerinde susturucu cevap vermiştir.

Hz. Ali ve Çarşı Esnafı

Hz. Ali bir gün çarşıya geldi ve esnafa selam verdi. Onlar da Hz. Ali'yi görünce Farsça karnı büyük anlamına⁷¹ gelen bir cümle söylediler. Bu Hz. Ali'ye iletilince karnını kastederek nükteli bir şekilde : "Üst tarafı ilim, alt tarafı yemek (dolu)" dedi.⁷²

Hz. Ali bu cevabı ile insanları görünüşüne göre değerlendirmenin yanlışlığını kendi şahsını göstererek ifade etmiştir.

Hz. Ali ve Uzun Elbiseli Şahıs

Hz. Ali bir gün elbisesi çok uzun bir şahsa: "Be adam! Şu elbiseni kasalt" dedi⁷³ ve sözlerini secili olarak şöyle devam ettirdi: "فإنه أبى وأنتى وأنتى... (feinnehû ebkâ ve enkâ ve etkâ) = O zaman elbisen daha uzun ömürlü, daha temiz, takvaya daha uygun ... olur."

Hz. Peygamber döneminde adet olarak uzun elbise giymek kibirlilik alameti sayılırdı. Bu Hz. Peygamber tarafından yasaklandı.⁷⁴ Böylece uzun elbise giymek, müttakiliğin alâmeti kabul edildi. Hz. Ali de nükteli ve secili bir şekilde şahsın uzun elbise giymesinin kibirlenme alâmeti sayılacağını ifade etti.

Hz. Ali'nin Kendisini Öven Şahsa Cevabı

Bir defasında bir şahıs Hz. Ali'yi aşırı derecede övünce ona şöyle cevap verdi:

"أنا دون ما تقول وفوق ما في نفسك = Ben söylediğin kadar değilim, ancak aklımdan geçenden daha iyiyim."⁷⁵

Hz. Ali bu cevabı ile insanları aşırı bir şekilde övmenin yanlışlığını belirtmek istemiştir

Hz. Ali'yi Güldüren Komiklik

Hz. Ali'nin en çok sevdiği şeylerden birisi de çocuklarla şakalaşmaktı. Benî Kelb (Köpek Oğulları) kabilesinden bir kadının zeki bir kız çocuğu vardı ve annesi onu camiye getirirdi. Ashabın ona "Dayıların kim?" diye sorduklarında o çocuğun köpek gibi havlayarak (Kelb 'Köpek' kabilesini kastederek) cevap vermesi, Hz. Ali'nin hoşuna giderdi.⁷⁶

Bu olayda çocuğun mizah tekniklerinden kişileştirmeyi⁷⁷ kullanarak Hz. Ali'yi güldürdüğü görülmektedir.

Sonuç

Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetişmeleri ve onunla yakın akrabalıkları olmaları sebebiyle asırlardır müminlere birçok konuda örneklik eden Raşit Halifeler, mizah konusunda da aynı örnekliklerini göstermişler ve genel olarak O'nun üslubunu devam ettirmişlerdir. Yaptıkları mizah ve nüktede yalan ifadeye başvurma-

RAŞİT HALİFELERİN MİZAH VE NÜKTE ANLAYIŞLARI

muşlardır.

İlk halife Hz. Ebû Bekir, Nuaymân'ın yaptığı şaka da olduğu gibi mizah konusunda oldukça hoşgörülü birisidir. Ayrıca yapılan yanlışları incitmeden, kırmadan hazırcı cevaplılığı ve nükteli cevapları ile eleştiren bir yapıya sahiptir.

Ciddiyeti, adaleti ve sert mizacı ile bilinen Hz. Ömer mizaha karşı olmamış, aksine Ahnef b. Kays'a söylediği sözlerde olduğu gibi sadece sınırlama getirmiş ve bu konuda sınırı aşan Hutay'e'yi cezalandırmıştır. O İslami ölçüler çerçevesindeki mizaha müsaade etmiş; başta ailesi, Hz. Peygamber'e ve her kesimden insanlara şakalar yapmıştır. Çocuk tarafından dahi olsa kendisine yapılan şakaya hoşgörü göstermiştir. Öyle ki, kendisinden en fazla şaka rivayet edilen halife olmuştur. O yaptığı şakaları, Hz. Peygamber'i güldürmek için yaptığı şakada olduğu gibi gergin havayı yumuşatmak; ateş kelimesi çerçevesinde ve isimlerle ilgili şakada olduğu gibi tebası ile arasında sıcak ilişki kurmak; dua eden şahıslarda olduğu gibi yanlış nükteli bir şekilde vurgu yapmak; oğlu, hizmetçisi ve şaire yaptığı şakada olduğu gibi mûsikîdeki estetiği göstermek gibi amaçlara yönelik olarak yapmıştır.

Hz. Osman'ın utangaç şahsiyeti insanlara şaka yapmasını engellemiş; ancak mizahın yasaklığı konusunda kendisinden herhangi bir söz rivayet edilmemiştir. Nuaymân'ın kendisini dövdürdüğü şaka ise, onun mizaha karşı ne derece hoşgörülü olduğu görülmüştür.

Mizah konusunda çok önemli konumu olan Raşit Halifeler'den birisi de mizahî mizacı olan Hz. Ali'dir. Bu mizacı sebebiyle muhalifler tarafından gayri ciddi bir kişilik olduğu yönünde suçlamalara muhatap olmuştur. Ancak bunların yönetimden uzaklaştırılmak amacıyla kastli olarak yapıldığı anlaşılmıştır. O'nun mizah konusunda belirlediği ölçüler dikkate değerdir. Mizahın yasaklığını çağırıştan sözlerini bu açıdan değerlendirmek gerekir. Zira durum böyle olmasaydı kendisi şaka yapmaz, aksine müminin şakacı ve güler yüzlü olmasını tavsiye etmezdi. Esprilerinde diğer halifelerden biraz daha farklı hazırcı cevap olduğu, nükteli ve anlamlı cevaplar verdiği görülmüştür. Yüksek ilim ve hikmet sahibi olmasının ona bu konuda yardımcı olduğu söylenebilir.

Sözün özü olarak, Raşit Halifelerin mizah konusundaki görüşlerinin ve şakalarının İslami mizahın şekillenmesinde önemli yeri olduğu söylenebilir.

¹ İslam tarihinde Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) hilafeti ile başlayan, Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Osman (ö. 35/656) ile süren ve Hz. Ali'nin (ö. 40/661) hilafeti ile sona eren dönem, Raşit Halifeler (Hulefâ-yı Râşidîn) devri adıyla bilinmektedir. Bkz. Mustafa Fayda, "Hulefâ-yı Râşidîn" md., *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, s. 324-325.

² Riyâd Kuzayha, *el-Fukâhe ve'd-dihk*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1418/1998, s. 22-29; Doğan, Yusuf, *İkinci Abbasi Dönemi'nde Mizah*, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa, 2004, s. 61-64.

³ Göngör, Erol, *Kelami Sahada Estetik Yapı Organizasyon*, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s. 23-24.

⁴ Muruvve, Yûsuf Ahmed, *Nevâdiru a'lâmi'l-fukâhe*, Dâru'z-zehrâ, Beyrut, 1412/1991, s. 10-11; Ürün, Kazım, "Abbasi Dönemi Edebiyatında Nükteye Genel Bir

YUSUF DOĞAN

Bakiş”, *SÜFEFED*, s.y. 12, Konya, 1998, s. 93; Şimşek, Selami, “Mevlânâ’da Mizah ve Nükte”, *Tasavvuf Dergisi*, yıl 6, sayı 14, Ocak-Haziran 2005, Ankara, s. 526.

⁵ Mizah tarzları hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Kuzayha, a.g.e., s. 248-323; Doğan, a.g.e., s. 72-90.

⁶ Fayda, a.g.md., *DİA*, XVIII, 331.

⁷ Hz. Peygamber yalan söze başvurmadan şaka yaptığını şu hadiste buyurmuştur: “Ben şaka yaparım, fakat sadece doğruyu söylerim.” Bkz. Buhârî, *Edebu'l-mufred*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, (Bab: 133, Hadis: 265), Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1410/1990, s. 89; Tirmizî, *Bir*, 57; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 92.

⁸ Nuaymân'ın ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Muâviye b. Ebî Süfyan'ın hilâfeti döneminde vefat ettiği bildirilmektedir. Bkz. Zırıklı, *el-A'lâm*, VIII, Dâru'l-ilm, Beyrut, 1992, s. 41.

⁹ Hz. Peygamber'in mizahu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Yusuf Doğan, “Hz. Peygamber ve Mizah”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı: VII/2, Sivas, 2004, s. 191-203.

¹⁰ İbn Abdîrabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, IV, thk. Ahmed Emîn, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdusselâm M. Hârûn, Daru'l-kitabi'l-Arabî, Kahire, 1949, s. 6.

¹¹ es-Se'âlibî, *Simâru'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-mesîre, Kahire, t.y., s. 548. Ayrıca bkz.: Ma'rûf, Nâyif Mahmûd, *Tarâif ve nevâdir min uyûni't-turâsi'l-Arabî*, I, Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1412/1992, s. 46.

¹² Hz. Ebû Bekir hakkında daha fazla bilgi için bkz.: İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1992, s. 167-178; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe fi ma'rifeti ehli's-Sahâbe*, III, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1409/1989, s. 205-231; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, XIX, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-kutubi'l-Mısri, Kahire, 1395/1975, s. 8-145; el-Kalkaşandî, *Meâsiru'l-İnfâfe fi meâlimi'l-hilâfe*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferec, Âlemu'l-kutub, Beyrut, tsz., s. 81-87; Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Sâadet*, IV, terc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1974, s. 9-170; el-Akkâd, Abbâs Mahmûd, *Mevsûâtü Abbâs Mahmûd el-Akkâd*, II, el-Mektebetu'l-asriyye, Beyrut, tsz., s. 14-153.

¹³ Sançam, İbrahim, *Hz. Ebû Bekir*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1996, s. 79, 87.

¹⁴ Sarıçam, a.g.e., s. 88-91.

¹⁵ Uzun, Taceddin, “Dil ve Edebiyat Yönünden Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn”, *İSTEM*, Yıl: 3, Sayı: 6, Konya, 2005, s. 136.

¹⁶ Busrâ, Suriye'nin güneyinde Yermuk nehrinin kaynağının yakınında, Ürdün-Suriye sınırında tarihî bir şehirdir. Hz. Peygamber çocukluk ve gençliğinde ticaret için iki kez gitmişti. Bkz.: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, I, thk. Ferîd Abdulazîz el-Cundî, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1410/1990, s. 522; Mustafa Fayda, “Busrâ” md., *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 470.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, Çağrı Yay., İstanbul, 1401/1981, s. 316; İbn Mâce, *Edeb*, 24; İbn Abdilber, *el-İsti'âb fi ma'rifeti'l-Ashâb*, IV, thk. Ali Muhammed Becavî, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1409/1989, s. 1526-1527; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-Sahâbe*, VI, thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut, Dâru'l-cil, 1415/1995, s. 177-178; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr*, I, thk. Yûsuf Ali Tavîl, Beyrut, 1985, s. 436-437; Nuveyrî, a.g.e., IV, 3-4; el-Husri, Ebû İshâk İbrâhîm, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulah ve'n-nevâdir*, thk. Rehab Hıdır Akkavî, Dâru'l-menâhil, Beyrut, 1413/1993, s. 53; el-Akkâd, a.g.e., II, 145.

¹⁸ İbn Kuteybe, *Uyûn*, II, 216-217; Ma'rûf, a.g.e., II, 11.

RASİT HALİFELERİN MİZAH VE NÜKTE ANLAYIŞLARI

- ¹⁹ el-Câhiz, Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve 't-tebyîn*, I, Beyrut, Dâru ihyâi'l-ulûm, 1414/1993, s. 253; İbn Abdîrabbih, a.g.e., III, 8; es-Seâlibî, *Letâifu'l-lutf*, thk. Ömer el-Es'ad, Dâru'l-mesîre, Beyrut, 1407/1987, s. 28; Ma'rûf, a.g.e., I, 13.
- ²⁰ Hz. Ömer hakkında daha fazla bilgi için bkz.: İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 179-190; İbn Abdilber, a.g.e., III, 235-244; İbnu'l-Esîr, a.g.e., III, 642-678; Nuveyrî, a.g.e., XIX, 146-401; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXXIV, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1415-1421/1995-2001; s. 3-483; el-Kalkaşandî, a.g.e., I, 87-93; Mevlânâ Şiblî, a.g.e., IV, 173-522; el-Akkâd, a.g.e., III, 3-239.
- ²¹ Telliöğlü, Ömer, "Ömer b. Hattab" md., *Şamil İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul, 1992, s. 177.
- ²² et-Temmâvî Muhammed S., *Hz. Ömer ve Modern Sistemler*, terc. Muhammed Vesim Taylan, İstanbul, 1993, s. 56.
- ²³ Uzun, a.g.m., *İSTEM*, Yıl: 3, Sayı: 6, Konya, 2005, s. 142.
- ²⁴ el-Câhiz, *el-Beyân*, II, 544; İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 439.
- ²⁵ el-Hutay'e lakaplı Ebû Muleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî hicivleriyle tanınan ve muhadramlardan olan bir şâirdi. Hz. Osman'ın hilafetine kadar uzun bir hayat sürdü. Bkz.: Zülfikar Tüccar, "Hutay'e" md., *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, s. 424.
- ²⁶ Câhiz, *el-Beyân*, II, 656; el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hizânetu'l-edeb*, III, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-hancî, Kahire, 1491/1989, s. 294-295; el-Akkâd, a.g.e., II, 76-77; et-Temmâvî, a.g.e., s. 60.
- ²⁷ Câhiz, *Resâilu'l-Câhiz*, III, thk. Abdüsselâm M. Hârûn, Mektebetu'l-hâncî, Kahire, 1399/1979, s. 96. Şâir Hutay'e'nin hicvi ve Hz. Ömer'in onu affetmesi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Ahmet Suphi Furat, "Hz. Ömer Şâir Hutay'a'yı Niçin Affetmiştir", *İslami Edebiyat*, 2. cilt, 1. sayı, s. 7-9.
- ²⁸ Tirmizî, *Menakıb*, 31; Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, IX, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1408/1988, s. 181-182.
- ²⁹ Müslim, *Talâk*, 29; Ahmed Hanbel, a.g.e., III, 328, 342; İbnu'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-muğaffelin*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1405/1985, s. 11; Bu hadisın insanın arkadaşı veya dostunu kederli gördüğü zaman onun gönlünü alacak, güldürüp eğlendirecek söz söylemenin müstehab olduğuna delil olduğu ifade edilmektedir. Bkz.: Ahmed Dağudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, VII, Sönmez Neşr., İstanbul, 1980, s. 460.
- ³⁰ İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 236; İbn Abdîrabbih, a.g.e., II, 285; et-Temmâvî, a.g.e., s. 43.
- ³¹ Medine'de volkanik alanlardan oluşan, Benî Kurayza, Benî Nâdir ve Evs kabilesinin üç kolunun oturduğu mahalleye Harre Vâkım denmektedir. Bkz.: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, II, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1990, s. 287-288; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Harre" md., *DİA*, XVI, İstanbul, 1997, s. 244.
- ³² İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 236; İbn Abdîrabbih, a.g.e., II, 285; et-Temmâvî, a.g.e., s. 43.
- ³³ İbn Abdîrabbih, a.g.e., II, 285.
- ³⁴ İbn Abdîrabbih, a.g.e., II, 285.
- ³⁵ Hz. Ömer vali atanmasında istişare ve halkın taleplerini dikkate alır ve ona gör atama yapardı. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Döneminde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya Yediveren Yay., Konya, 2004, s. 133-134.
- ³⁶ Keşşâş, Muhammed, *Sinâ'atu'l-keîlâm*, el-Mektebetu'l-asriyye, Beyrut, 1420/2000, s. 68.
- ³⁷ et-Temmâvî, a.g.e., s. 60.

³⁸ Bu şahıs Hîreli Hıristiyan el-İbâdî kabilesinden Adiy b. Zeyd el-İbâdî'dir. Bkz.: el-Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, II, tahk. Naîm Huseyin Zerzûr, Beyrut, 1408/1988 161; Zemahşerî, *el-Mustakâsâ fî emsâli'l-Arab*, II, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1987, s. 215-216;

³⁹ İbn Abdirabbih, a.g.e., VI, 10; el-Meydânî, a.g.e., II, 161; Zemahşerî, *el-Müstakâsâ*, II, 215-216; el-Akkâd, a.g.e., II, 76; et-Temmâvî, a.g.e., s. 60.

⁴⁰ İbn Abdirabbih, a.g.e., VI, 11.

⁴¹ el-Ebşihî, Şihâbuddîn Muhammed, *el-Mustatref fî kulli fennin mustazref*, Dâru İhyâi't-turâsî'l-Arabî, Beyrût, 1411/1991, s. 755.

⁴² İbn Abdirabbih, a.g.e., IV, 36; İbn Kuteybe, *Uyûn*, II, 215.

⁴³ Hz. Ömer'in bu sözlere sinirlenmesi gayet doğaldır. Zira inanan bir şahsın böyle bir halifeye fitneyi seveceğini, abdestsiz namaz kılacağını ve daha da ötesi Allah'ın sahip olmadığına kendisinin sahip olduğunu söylemesi, ameli ve itikadî açıdan onu zor duruma düşüreğinden, söz konusu cümleleri söylememesi gerekir.

⁴⁴ Teğâbun, 64/15.

⁴⁵ Ma'rûf, a.g.e., I, 16.

⁴⁶ el-Akkâd, a.g.e., II, 75.

⁴⁷ el-Akkâd, a.g.e., 75-76; et-Temmâvî, a.g.e., s. 59.

⁴⁸ Hz. Osman hakkında daha fazla bilgi için bkz.: İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 191-202; İbn Abdilber, a.g.e., III, 155-164; İbnu'l-Esîr, a.g.e., III, 480-492; Nuveyrî, a.g.e., XIX, 402-511; İbn Asâkir, a.g.e., XXXIX, 3-168; el-Kalkaşandî, a.g.e., I, 93-99; Mevlânâ Şiblî, a.g.e., V, 7-47; el-Akkâd, a.g.e., III, 3-168.

⁴⁹ Uzun, Taceddîn, a.g.m., *İSTEM*, Yıl: 3, Sayı: 6, Konya, 2005, s. 143-144.

⁵⁰ İbn Abdilber, a.g.e., IV, 1528-1529; İbn Hacer, a.g.e., VI, 465; İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 440-441; Nuveyrî, a.g.e., IV, 4.

⁵¹ Hz. Ali hakkında daha fazla bilgi için bkz.: İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 203-218; İbn Abdilber, a.g.e., III, 197-225; İbnu'l-Esîr, a.g.e., III, 588-622; Nuveyrî, a.g.e., XX, 1-237; el-Kalkaşandî, a.g.e., I, 99-105; Mevlânâ Şiblî, a.g.e., V, 51-123; el-Akkâd, a.g.e., III, 3-159.

⁵² Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmam Ali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1996, s. 87.

⁵³ İbn Abdirabbih, a.g.e., II, 204.

⁵⁴ el-Akkâd, a.g.e., III, 149; Kandemir, M. Yaşar, "Hz. Ali (İlmi Şahsiyeti)", *DİA*, II, İstanbul, 1989, s. 375.

⁵⁵ Uzun, Taceddîn, a.g.m., *İSTEM*, Yıl: 3, Sayı: 6, Konya, 2005, s. 144.

⁵⁶ Seâlibî, *Hilâfetu's-Siddik ve'l-Fârik (ra)*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1418/1997, s. 387; el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtu'd-dîniyye*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, s. 11-12; Sivasî, Şemsuddîn Ahmed, *Dört Büyük Halife*, İstanbul, 2005, s. 169. Ayrıca bkz. <http://www.14masom.com/14masom/03/mktba3/book02/9.htm.htm>; <http://members.optushome.com.au/alfarook/html/06-05-04.htm>; <http://www.najaf.org/arabic/mustabsiroon/8/html/emamahll-21.htm>;

<http://www.rafed.net/boks/tarih/ashab-men-al-eyyam/13.html>.

el-Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'deki "نفيه دعابة" ibaresi, Ali Şafak tarafından "O henüz bu hususta acemidir" (bkz.: Bedir Yayinevi, İstanbul, 1396/1976, s. 14) şeklinde yanlış tercüme edildiği kanaatindeyiz. Zira "دعابة" = *duâbe* kelimesinin Arapçada acemi gibi anlamı olmadığı açıktır. Kelime "şakalaşma" anlamına gelmektedir. Bkz.: Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî *Kitâbu'l-Ayn*, V, neşr. Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmîrâî, Beyrut 1408/1988 s. 51; el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, I, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Dâru'l-ilm, Beyrut, 1404/198, s. 125; İbn Fâris, *Mu'cemu'l-luğa*, thk. Zubeyr Abdulmuhsin

RAŞİT HALİFELERİN MİZAH VE NÜKTE ANLAYIŞLARI

Sultân, II, Dâru'l-cil, Beyrut, 1406/1986, s. 328; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1412, s. 188; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, Dâru sâder, Beyrut, 1414/1994, 375-376; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1415/1994, s. 107.

⁵⁷ Amr b. As özellikle Cemel Vak'ası'ndan sonra Hz. Osman'ın intikamını almak üzere Muâviye b. Ebî Süfyan'a katıldı ve ona büyük destek sağladı. Bkz.: Ahmet Önkal, "Amr b. Âs" md., *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 80.

⁵⁸ el-Akkâd, a.g.e., II, 75.

⁵⁹ el-Akkâd, a.g.e., III, 36.

⁶⁰ Fayda, a.g.md., *DİA*, XVII, 335.

⁶¹ el-Ebşîhî, a.g.e., s. 754.

⁶² el-Ebşîhî, a.g.e., s. 754.

⁶³ Muruvve, a.g.e., s. 14-15.

⁶⁴ es-Seâlibî, *el-İcâz ve 'l-i'câz*, Dâru'n-nefâis, Beyrût, 1412/1992, s. 24.

⁶⁵ İbn Abdırabbih, a.g.e., VI, 401; Nuveyrî, a.g.e., IV, 1-2; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 6-7.

⁶⁶ Muruvve, a.g.e., s. 15.

⁶⁷ el-Husrî, a.g.e., s. 51.

⁶⁸ Ma'rûf, a.g.e., I, 9.

⁶⁹ Lamî Zâde, *Latîfeler*, Haz. Yaşar Çalışkan, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1994, s. 43.

⁷⁰ Mahmûd Ali, "Kutûfu bâsime min hadâiki'l-fukâhe, *el-Va'yu'l-İslâmî*, sayı 410, Kuveyt, 1420/2000, s. 42; Lamî Zâde, a.g.e., s. 43-44.

⁷¹ Kaynaklarda da Hz. Ali'nin göbekli olduğu geçmektedir. Bkz. Yahyâ b. Ebî Bekr el-Amîrî el-Yemenî, *er-Riyâdu'l-Müstetâbe*, Mektebetu'l-maârif, Beyrût, 1409/1988, s. 168.

⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, III, tahk. İhsân Abbâs, Dâru sâder, Beyrût, 1405/1985, s. 27.

⁷³ İbn Sa'd, a.g.e., III, 27.

⁷⁴ Buhârî, Libâs, 1, 2, 5; Müslim, Libâs, 42, 43-46, 48; Ebû Dâvûd, Libâs, 25-27; Tirmizî, Libâs, 8, 9; İbn Mâce, Libâs, 6, 9; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., II, 10, 32, 42, 44, 46, III, 5, 44, 97.

⁷⁵ Câhiz, *el-Beyân*, I, 442, 555.

⁷⁶ el-Akkâd, a.g.e., III, 165.

⁷⁷ Koestler, Arthur, *Mizah Yaratma Eylemi*, çev. Sevinç Kabakçioğlu-Özcan Kabakçioğlu, İris Yay., İstanbul, 1997, s. 45.